

<https://doi.org/10.62837/2026.5.135>

Dos. HACIYEVA HƏQİQƏT A.Q.
ADU
QƏHRƏMANOVA SƏYYARƏ C.Q

COXDILLİ MÜHİTDƏ İKİNCİ XARİCİ DİLİN MƏNİMSƏNİLMƏSİNDƏ MİLLİ MƏDƏNİYYƏTLƏ DİLİN VƏHDƏTİ

Açar sözlər: ikinci dil, dilin vəhdəti, milli mədəniyyət, dil, leksik vahidlər, öyrənmə prosesi, qloballaşma.

Ключевые слова: Второй язык, единство языка, национальный язык, лексические единицы, процесс обучения, глобализация, язык.

Keys words: unity of language, second language, national culture, lexical units, learning process, globalization, language.

Çoxdilli mühitdə dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəniyyətin daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Qloballaşma dünyanı vahid bir məkana çevirsə də, çoxdillilik bu məkanda milli kimlikləri qoruyan və mədəniyyətlərə diqqətli dialoqu təmin edən yeganə effektiv vasitədir. İkinci xarici dilin mənimsənilməsi sadəcə texniki bacarıq deyil, qlobal vətəndaşlıq yolunda atılan mədəni addımdır.

“Qloballaşma şəraitində xarici dilin mənimsənilməsi dil-mədəniyyət vəhdəti prinsipinə əsaslanır.

Çoxdilli mühitdə ikinci xarici dilin mənimsənilməsi prosesi sadəcə leksik-grammatik transfer deyil, həm də idrak sahəsində yeni bir mədəni modelin strukturlaşmasıdır.

Azərbaycan mədəniyyəti digər xalqların milli mədəniyyətindən həmin mədəniyyətlərə xidmət edən dillərin leksik vahidləri də fərqlənir. Xarici dili öyrənən azərbaycanlı həmin dildə danışarkən əvvəlcə öz fikrini Azərbaycan dilində formalasdırır, onda dil öyrənən Azərbaycan dilində müvafiq olmayan həmin xarici dilin leksik vahidlərini mənimsəyə bilməyəcəkdir. Buna görə də xarici dilin milli koloritli leksik vahidlərinin Azərbaycan dilində ifadə olunmasına göstərilən səylər tərcümənin bütün yaradıcılıq fəaliyyətində qarşılaşdığı əsas çətinliklərdən biridir. Məhz düzgün tərcümə sayəsində hər bir milli mədəniyyət öz ölkəsinin hüdudlarından kanara çıxır və dillərin qarşılıqlı dərk edilməsi və zənginləşməsi prosesi baş verir. Çünki tərcümə milli dil və beynəlxalq dil arasında körpüdür.

Dillər müxtəlif olsa da, həm ilkin dildə, həm də tərcümə olunan dildə eyni hadisə və əşyalar mövcud olarsa, tərcümənin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi də baş tutacaqdır. Lakin əgər ilkin və tərcümə olunan dillər ayrı-ayrı mədəniyyətlərə xidmət

edərsə, bu zaman müxtəlif mədəniyyətləri əks etdirən oəşya və hadisələri ifadə edən leksik vahidlərin tərcüməsi çətinlik törədəcəkdir.

Tərcümaçının əsas vəzifəsi ancaq orijinal dildə ifadə olunan fikri tam ötürmək deyil, həm də tərcümə olunan milli koloritli leksik vahidlərin milli koloritini saxlamaqdır.

Dil özlüyündə xalqın milli mədəniyyətinin qoruyucusudur.

Dilçilər və eləcə də dil müəllimləri arasında dil və mədəniyyətin qırılmaz birliyi fikrini təkzib edənlər olmuş və hal-hazırda da var.

Müxtəlif milli mədəniyyətlərə malik olan iki nəfər kommunikasiya iştirakçılarının bir-birini tam anlaması adlanır.

Lakin məlumdur ki, bəzən hətta eyni dildə danışan adamlar heç də həmişə bir-birlərini düzgün başa düşümlər və həmişə də səbəb mədəniyyət ayrılığıdır, məhz bu kommunikasiya prosesi zamani çətinlik törədir.

Dil və təfəkkür, dil və tarix, dil və mədəniyyət bir-birindən ayrılmazdır. Cəmiyyətin həyatı onun dilində əks olunur. Hələ 1849-cu ildə I.I.Sreznevsk dilin xüsusiyyəti haqqında öz fikrini belə ifadə etmişdir: «Xalq özünü öz dilində daha dəqiq və düzgün göstərir. Beləliklə, milli mədəniyyətin məzmununda milli və ümumbəşəri cəhətlər ahəngdar sürətdə bir-birlərini tamamlayıb qarşılıqlı dialektik vəhdət təşkil etdikdə millət və xalqı sivilizasiyalı proseslərə qoşmaqda fəaliyyət göstərirlər. Bu mənada milli mənsubiyyət hissənin məzmununda ayrı-ayrı millət və xalqlara aid olan milli cəhətlərin ümumbəşəri cəhətlərlə nisbətən təkcə ilə ümuminin nisbəti kimidir.

Bəşəriyyət milli cəhətlərin forma rəngarəngliyini qavrayaraq milli proseslərin məzmunca dolğunlaşmasına kömək edir. Nəticə etibarilə ictimai hadisə və proseslərin məzmununda bu qarşılıqlı dialektik vəhdəti əks etdirən yeni-yeni cəhətlər yaranıb ortaya çıxır. Həmin prosesdə mədəniyyətdə milli münasibətlərin real praktikasını, onun çoxcəhətlik xüsusiyyətlərini daha hərtərəfli və rəngarəng surətdə əks etdirmək imkanına malik olur. Bu baxımdan millilik özündə bəşəriyyətin həqiqi rəngarəngliyini sintezləşdirərək xalq həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilir, həm milli proseslərə həm də sivilizasiyanın inkişafına mütərəqqi təsir göstərir

Beləliklə, milli müəyyənlilik şəxsiyyətin sosial qiymətliliyinin, onun cəmiyyətlə sosial-emosional əlaqəsinin mühüm şərti kimi sivilizasiyalı proseslərin inkişafında böyük rol oynayır. Milli hissələrin fəaliyyəti orbitinə cəlb olunan insan millətin, xalqın, son nəticədə isə bəşəriyyətin adı ilə bağlı böyük mətləblərin, adi duyğuların dünyasına çıxma bilər.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici dilin tədrisi zamani dil öyrənmənin milli mədəniyyətində müvafiq olmayan, öyrənilən dilin daşıyıcılarının milli mədəniyyətini öyrənmək lazımdır.

Dil ilə əlaqədar mədəniyyətin tədrisi həmin dilin xidmət etdiyi mədəniyyət sahəsində şəxsiyyətin formalaşması deməkdir. Buna görə də metodistlər və

müəllimlər insanların yeni mədəniyyəti mənimsəməsi prosesinin qanunauyğunluqları ilə tanış olmalıdırlar. Bu proses davamlı olduğundan dil sahəsində çalışan mütəxəssislərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür və biz də gələcək araşdırmalarımızda bu məsələləri bir daha qayıdacağıq.

Çoxdillilik həm elmi, həm də sosial baxımdan çox maraqlı mövzudur. XX əsrdə, demək olar ki, dünya əhalisinin 60% dən çoxu iki və daha çox dildən istifadə edir.

Məlumdur ki, hər hansı dili öyrənməyə başlayarkən ilk növbədə həmin dilin lüğətindən və qrammatikasıdan istifadə edirlər. Belə düşünmək düz deyil ki, dil lüğətdən, yeni sözlərdən və qrammatikadan ibarətdir. Bu əsla belə deyil. Dili başa düşmək üçün o dildə danışmağı, deyilənləri başa düşməyi bacarmaq lazımdır. Dil nitq fəaliyyətidir.

Lakin L.V. Şerbanın terminalogiyasına görə bu, dil deyil, dil materiallarıdır ki, onlar da lüğətlərdə və qrammatikaların məlumat kitablarında, qismən və bəzən də dəqiq olmayaraq yazılıb təsbit edilir.

Hal-hazırkı dövrdə ikinci dilin qavranılması psixologiya, sosiologiya və iqtisadiyyatın kəsişmə nöqtəsindədir.

-“Dil dünyanı görmək üçün bir pəncərədir” fikrini vurğulasam lap yerinə düşər. Dil fərdin koqnitiv imkanlarını genişləndirən, dünya görüşünü zənginləşdirən bir kapitaldır.

Bizim ölkəmiz üçün bu məsələ xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu, cəmiyyətimizdə ana dili ilə yanaşı çox dillər aktivdir. Bəs ikinci dili necə qavramaq sualı bizi çox düşündürür.

İkinci dilin mənimsənilməsi

-Second Language Acquisition dilçilik və psixologiyanın kəsişməsində yaranmış bir sahədir. Bu sahədə 4 əsas yanaşma nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır.

- 1) biheviyrist yanaşma
- 2) koqnitiv yanaşma
- 3) sosial-mədəni yanaşma
- 4) neyrolinqvistik yanaşma

Birinci yanaşmanı təhlil etsək görərik ki, biheviyrist yanaşmasının dili vərdiş kimi qəbul edir. Qrammatik --tərcümə metodu bu yanaşmanın məhsuludur.

Bu metod-dil haqqında bilik verir, “Dildən istifadə bacarığı” formalaşdırır.

İkinci yanaşma olan koqnitiv yanaşma dedikdə -beyni “qayda emal edən kompüter” kimi görür, yəni məlumat beynə daxil olur, emal olunur və davranış olaraq üzə çıxır.

Koqnitiv yanaşmanı belə təsvir etmək olar. Koqnitiv yanaşma, insanı dünyanı necə qavradığını, məlumat necə emal etdiyinə və necə düşündüyünə fokuslanan bir sahədir.

Üçüncü sahə olan sosial-mədəni yanaşma Viqotskinin “Yaxın inkişaf Zonası” nəzəriyyəsinə əsaslanır. Dil sosial hadisədir. Yalnız qarşılıqlı əlaqədə mənimsənilir. Bu yanaşma fərdin davranışlarını, psixologiyasını və inkişafını yalnız daxili amillərlə deyil, onun daxil olduğu cəmiyyətin və mədəniyyətin təsiri ilə izah edən bir perspektivdir.

Dördüncü yanaşma daha lazımlıdır, bu neyrolinqvistik yanaşmadır ki, bu da MRT tədqiqatlarına əsaslanır. Neyrolinqvistika dilin insan beynində necə təmsil olduğunu öyrənən fənlərə bir elmdir.

Bu, o deməkdir ki, beyin dili necə öyrənir, necə danışır və necə anlayır anlamına gəlir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ikinci dilin qavranılması qrammatika kitabı ilə beyin arasında əməkdaşlıqdır. Psixolinqvistika sübut edir ki, beyin istənilən anda dili təbii şəkildə mənimsəyir.

Psixolinqvistika dilin beynə necə daxil olduğunu, orada necə saxlandığını və niyə necə çevrildiyini öyrənir. İkinci dil üçün əsas psixolinqvistik qanunauyuluq var.

- 1) qayıdış və istehsal
- 2) leksika
- 3) işçi yaddaşı
- 4) ana dilinin transferi
- 5) emosiya

Birinci məsələyə, yəni “qavrayış” və “istehsal” sistemlərinə belə fikir yürütmək olar ki, hər iki sistem bir-birindən fərqlidir. Uşaq nə qədər çox söz öyrənməyinə və başa düşməsinə baxmayaraq, az cavab qaytara bilir.

İkinci leksikadır ki, bu da “şəbəkə” prinsipi ilə yadda qalır. Hər hansı sözü kontekstdə dəfələrlə təkrarlayan şəxs daha çox fəal olur ki, nəinki əzbərlənən sözlər. Leksika sözlərin insan beynində necə təmsil olunduğunu, saxlanıldığını və çıxarıldığını öyrənir. Bu sahənin mərkəzində “Mental Lüğət” anlayışı durur. Mental Lüğətin təşkili məsələsi beynimizi minlərlə sözü necə nizamlı və sürətli idarə etdiyini izah edir. Bu, daim yenilənən Neyron şəbəkəsidir.

Üçüncü isə, işçi yaddaş məsələsidir. Bu, psixolinqvistika sahəsində lazım olan əsas sahədir. Bu, məlumatın beyin tərəfindən kodlaşdırılması, saxlanması və xatırlanması prosesidir. Bu yanaşma dərslərin metodoloji strategiyasını daha effektiv qurmağa imkan verir.

Beşinci-emosiyadır ki, bu da idrakı idarə edir. İnsanın ətraf aləmdə baş verən hadisələrə, digər insanlara və öz davranışına qarşı göstərdiyi daxili subyektiv münasibətdir. Emosiya orqanizmin cavab reaksiyasıdır. Əgər müəllim dərslə yüksək enerji və pozitiv emosiya ilə girsə, tələbələrin beynləri və vəziyyəti avtomatik olaraq onları kopyalaşdırır.

Azərbaycanda ikinci dilin qavranması üçün psixologiya, dil mədəniyyəti və cəsarət lazımdır. Müəllim və tələbə ilə olan qarşılıqlı anlaşma nəticəsində belə bir qərar verə bilərik ki, "Dil öyrənirəm ki, dünyanı evimə gətirəm".

Nitq dilin əsas yanaşma formasıdır. Dil nitqlə fəaliyyət göstərir və bilavasitə nitqə çevrilmişdir.

Dil ünsiyyət vasitəsidir. İnsan həyatı onsuz qeyri mümkündür. Burdan belə bir fikir yürütmək olar ki, dili öyrənmək üçün nitq əsasdır. Nitq faktorlarını tədqiq etməklə dili öyrənmək olar.

Deməli, İkinci xarici dili öyrənmək yalnız yeni qrammatik qaydaları əzbərləmək deyil, həmin xalqın düşüncə tərzini, dünyagörüşünü və mədəni davranış formalarını qavramaqdır.

İkinci xarici dilin müasir dövrdə erkən yaşda öyrənilməsi pedaqogika və psixologiya baxımından çox vacibdir. Uşaqlara bu dilləri 2 və 3 yaşlardan öyrətməyə alışdırmaq lazımdır. Bu yaş onlar üçün çətin olsa da, danışıq, mühit onlara müsbət təsir edir. Cavab vermək çətin olsa da, gözəl başa düşürlər və təbii şəkildə qavramağa çalışırlar.

E. Lenneberqin nəzəriyyəsinə görə uşaq bu yaşlarda dili şüursuz mənimsəyir. Onlar yalnız eşitmə yolu ilə öyrənir. Səhv etməkdən çəkinmir və səhv edə-edə öyrənir. Erkən yaşlarında ikinci dilin öyrənilməsi onlara yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi düşünülür. Həm də onların düşünmə qabiliyyətini və dünyagörüşünü artırır.

"Nə qədər dil bilsən, o qədər insansan" ifadəsi lap yerinə düşər və bu ifadə, uşaqların erkən dili öyrənilməsi ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Е.М.Верещагин, В.Г.Костаморов. Язык и культура. М., 1990.
2. И.И.Срезневск. Мысли об истории русского языка. М., 1959.
3. А.В.Федоров. Введение в теорию перевода. М., 1983.
4. Л.В.Щерба. Я преподавание иностранных языков.
5. К. Чуковский. Высокое искусство М. 1968
6. Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı: "Elm nəşriyyatı", 1969

Dos. Nəcəyeva H.A
Qəhrəmanova. S.C

Резюме

Взаимосвязь национального языка и культуры в процессе овладения вторым иностранным языком в условиях многоязычия

Язык - это культурная память народа. Каждый язык кодирует в себе историю, мировоззрение и духовно-нравственные ценности своего этноса. Поэтому при различии национальных культур лексические единицы тоже

отличаются. Например, английское понятие “privacy” или азербайджанское “гостеприимство” не имеют полных эквивалентов в других языках.

В этом случае перевод выполняет роль моста между двумя культурами. Главная цель перевода - сохранить не слово, а его национальный колорит и культурную нагрузку. Иначе теряется смысл и нарушается коммуникация.

Таким образом, национальная культура и язык всегда находятся во взаимосвязи. Изучение иностранного языка - это не только грамматика, но и освоение нового культурного кода. Принцип «Культурное поведение - главный фактор нашей жизни» действует и здесь: мало сказать «Thank you», нужно понять культуру благодарности. Поэтому преподавание языка должно вестись в единстве «язык + культура».

*Dos.Hacıyeva H.A.
Qahramanova S.C*

Summary:

National Culture and Foreign Language Learning.

Language is the cultural memory of a people. Each language encodes the history, worldview, and moral values of its ethnic group. Therefore, when national cultures differ, lexical units also differ. For example, the English concept of “privacy” or the Azerbaijani concept of “hospitality” have no full equivalents in other languages.

In this case, translation serves as a bridge between two cultures. The main goal of translation is to preserve not just the word, but its national colour and cultural connotation. Otherwise, meaning is lost and communication breaks down.

This, national culture and language are always interconnected. Learning a foreign language is not only grammar, but also acquiring a new cultural code. The principle “Cultural behavior is the main factor of our life” applies here too: saying “Thank you” is not enough; one must understand the culture of gratitude. Therefore, language teaching should be conducted in the unity of “language+culture.”

*Dos.Hacıyeva H.A.
Qəhrəmanova S.*

Xülasə

Çoxdilli mühitdə ikinci xarici dilin mənimsənilməsində milli mədəniyyətlə dilin vəhdəti.

Dil xalqın mədəni yaddaşdır. Hər dil mənsub olduğu etnosun tarixini, dünyagörüşünü və mənəvi dəyərlərini özündə kodlaşdırır. Buna görə də milli mədəniyyət fərqli olduqca leksik vahidlər də fərqlənir. Məsələn, ingilis dilindəki “privacy” və ya Azərbaycan dilindəki “qonaqpərvərlik” anlayışlarının tam qarşılığı yoxdur. Bu zaman tərcümə iki mədəniyyət arasında körpü rolunu oynayır. Tərcümənin əsas məqsədi sözü deyil, onun milli koloritini və mədəni yükünü qorumaqdır. Əks halda, məna itir və ünsiyyət pozulur. Deməli, milli mədəniyyət və dil daim qarşılıqlı əlaqədədir. Xarici dil öyrənmək yalnız qrammatika deyil, yeni

mədəni kodu qavramaqdır. Mədəni davranış həyatımızın əsas amilidir prinsipi burada da keçərlidir: “Thank you” demək azdır, minnətdarlıq mədəniyyətini anlamaq lazımdır. Buna görə də dil tədrisi “dil + mədəniyyət” vəhdətində aparılmalıdır.

Rəyçi: Aida Sabor:f.e.d